

ДО 90-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО ЕТНОЛОГА ВОЛОДИМИРА ГОРЛЕНКА

Валентина Борисенко

УДК 39(477)(092)

Володимир Федорович Горленко народився 21 листопада 1927 року в селі Вовна Шосткинського району Сумської області в селянській родині. У 1953 році закінчив історичний факультет Московського університету ім. М. Ломоносова з відзнакою і вступив до аспірантури в Інституті етнографії ім. М. Миклухо-Маклая. Під час навчання в аспірантурі неодноразово брав участь в етнографічних експедиціях у різні області Росії, де збирав відомості з матеріальної культури, переважно щодо житла та побуту селян. Формувався як учений з польових досліджень, але найбільше поринав у розуміння історії української етнографії, багато і плідно працював в архівах Москви й Петербурга, зокрема в архіві (Імператорського) Всесоюзного географічного товариства (далі — РГТ), де віднайшов унікальні рукописи з культури та побуту українців. Зокрема, В. Горленко виявив, що на середину 50-х років XIX ст. з України від збирачів (учителів, священиків, дрібних чиновників) надійшло не менше 150 рукописів — відповіді на програму РГТ. Молодий дослідник зауважив, що власне із цього часу бере початок монографічне вивчення окремих населених пунктів. Він дав короткий аналіз змісту цих рукописів, значна частина яких ще й досі не опублікована, указав на головні напрями в описах українців кореспондентами РГТ. В. Горленко серед цих рукописів віднайшов цікавий повний рукопис-дослідження з такої галузі матеріальної культури, як народна їжа. Рукописна праця належала А. Каневському й називалася «Народная пища в Золотоношском уезде». В. Горленком уперше було здійснено її науковий аналіз і зазначено, що обдарований етнограф значно вийшов за межі програми РГТ, показав, що харчування селян залежало від економіки сільського гос-

подарства. Учений детально розкрив структуру праці А. Каневського й продемонстрував на прикладі рукописного дослідження різні течії, які утворювалися в середині XIX ст.

Значний вплив на становлення В. Горленка мав його науковий керівник — бібліограф, етнограф Антон Козаченко, уродженець м. Гадяча Полтавської губернії, учень Дмитра Багалія. Це навчаючись у Полтавському ІНО, він був членом Товариства ВУАН. З 1934 року працював у Москві спочатку в Центральному музеї народів СРСР, пізніше — в Інституті етнографії АН СРСР. Очевидно, під впливом свого наукового керівника А. Козаченка В. Горленко успішно закінчив аспірантуру й попросив направити його на роботу в Україну, у єдину тоді наукову установу, де був відділ етнографії.

Так за призначенням 1957 року він приїхав працювати в Київ до Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР у відділ етнографії, де провів усе своє наукове життя: від захисту кандидатської, докторської дисертацій до завідувача відділу й виходу на заслужений відпочинок.

Безсумнівно, це був багатогранний учений у різних галузях матеріальної та духовної культури, який переважно займався історіографією української етнографії XV — середини XIX ст. Кандидатська дисертація була присвячена історії української етнографії від зародження етнографічних знань до середини XIX ст., тобто до початку становлення етнографії як самостійної науки у світі. Це непереврене історіографічне дослідження з аналізом багатьох маловідомих на той час праць. Учений показав розвиток етнографічних знань в Україні з літописних часів. Коли історіографи XIX — початку XX ст. розглядали українську етнографію з кінця XVIII ст. після появи тематичної праці Г. Калиновського

про весільні обряди слобожан, то В. Горленко переконливо довів, що етнографічні знання про походження українського народу, його регіональні відмінності, уявлення про культуру й побут не лише українців, але й інших народів світу сягають давніх часів. Особливу увагу зосереджував на висвітленні етнографічних знань у літописах, починаючи від «Повісті временних літ» до пізніших, таких як Густинський літопис.

Ніхто досі так детально не висвітлював етнографічних уподобань і наукового спадку видатного полеміста Івана Вишенського, як В. Горленко. Численні згадки І. Вишенського про побут українців, їжу, одяг, звичаї та обряди ще не привертала уваги дослідників. Також історіограф глибоко характеризує надбання усної народної творчості як дуже важливого джерела відомостей про ранні періоди культури народу.

Починаючи з другої половини XVII ст., в Україні помітно поживилася робота в галузі історії, літератури та етнографії. В. Горленко здійснив глибинний аналіз усіх творів, що містили етнографічний матеріал, до яких, зокрема, належать рукописна книга «Космографія», козацькі літописи, спостереження мандрівників. Учений уперше показав внесок вітчизняних дослідників у світову науку. Ним було детально охарактеризовано працю Григорія Новицького, яку той написав 1715 року під назвою «Краткое описание о народе остяцком», що, за оцінкою відомого професора Сергія Токарева, була «однією з найбільш ранніх у світовій літературі чисто етнографічних монографій».

Не можна не згадати вперше висвітленого В. Горленком здобутку видатного україн-

ського етнографа, мандрівника й просвітителя Василя Григоровича-Барського, який за свої 24 роки мандрювання обійшов, здебільшого пішки, багато країн Європи, Азії й Афри-

ки та здійснив детальний опис своєї довготривалої мандрівки. До появи праці В. Горленка В. Григоровича-Барського розглядали переважно як паломника до святих місць, і лише аналіз його етнографічної діяльності було здійснено дослідником уперше. Так само детально вчений вивчив історію формування наукової методики народознавства й уперше розкрив значення анкети-програми Ф. Туманського, яку той підготував 1779 року і яка на той час була однією з перших програм у європейській науці.

Докторська дисертація В. Горленка «Становление украинской этнографии конца XVIII — первой половины XIX в.» (Київ, 1988) була продовженням критичного аналізу праць наступних етапів розвитку етнографії як науки. Тут варто зауважити, що праця написана російською мовою не випадково. Зараз уже не всі пам'ятають, що з 1975 року було заборонено захищати дисертації мовами союзних республік. Дисертації, а потім і монографії, мали бути написані виключно російською мовою. Так посилювалася асимілятивна політика в галузі науки.

В. Горленко багато працював над дослідженням проблем етногенезу українців, зокрема висунув обґрунтовані припущення щодо походження етнізмів «черкаси», «литвини» й написав на цю тему ряд статей.

Важко переоцінити внесок ученого у вивчення землеробської техніки українців, промислів та ремесел. До колективної моногра-



Володимир Горленко

фії «Українці» (Опішне, 1999. — Кн. 1) він написав розділи про еволюцію українського народознавства, етнографічні групи українців, а також розлогіий розділ з вивчення систем рільництва, рослинництва і про розвиток сільськогосподарських знарядь праці. Окрему увагу науковець присвятив таким ремеслам, як ткацтво, гончарство, чинбарство, кушнірство, скловиробництво, обробка заліза, золотарство тощо. Одним з перших досліджував народні знання українців.

Культура землеробства й знаряддя обробітку ґрунту вивчалися в комплексі загальноінститутської теми «Історико-етнографічний атлас України, Білорусії, Молдови». У Європі плідно розвивався такий напрям етнологічної науки, як ареальні дослідження побутування явищ традиційної культури в часі та просторі, що давало можливість з'ясувати проблеми етногенезу, здійснити порівняння культур тощо. Саме В. Горленку належить розробка детальної програми-запитальника для вивчення такої складної теми, як землеробська техніка українців. Протягом понад десяти років за цією програмою був зібраний величезний матеріал у багатьох експедиціях, здійснених під керівництвом В. Горленка. До цієї праці вчений залучав також аспірантів і студентів. Учений у співавторстві з колегами І. Бойком та О. Куницьким підготував монографію «Народна землеробська техніка українців» (Київ, 1971), яка й донині є однією з найґрунтовніших праць із цієї проблематики. Дослідник розробив типологію народних землеробських знарядь українського селянства. Варто відзначити активну діяльність ученого в розробці наукового

проекту побудови музею-скансену в Пирогові біля Києва.

Свої розділи на тему матеріальної культури українців В. Горленко написав до багатомного академічного видання «Історія української культури першої половини ХІХ ст.» (Київ, 2008. — Т. 4. — Кн. 1).

Не можна не згадати й таку важливу сферу діяльності вченого, як виховання кадрів. Уперше 1965 року він запропонував читання курсу «Історія української етнографії» на історичному факультеті Київського державного університету ім. Тараса Шевченка, пізніше — і другого спецкурсу «Культура та побут українців». Матеріали цього спецкурсу покладено в основу підготовки першого навчального посібника для студентів «Культура і побут населення України» (Київ, 1993). Про основні галузі господарства й заняття населення України писав професор В. Горленко в навчальному посібнику «Українська етнологія» (Київ, 2007), який зайняв другу сходинку у Всеукраїнському рейтингу «Книжка року».

Як уже згадувалося, дослідник залучав до експедиційної роботи також студентів, які згодом займалися етнологією. Учений був науковим керівником дисертантів В. Борисенко, Л. Артюх, консультантом докторантів і постійно надавав допомогу всім членам відділу етнографії.

Можна було б ще багато додати до діяльності видатного вченого, професора, доктора історичних наук, людини високого благородства, інтелігентності, моральності Володимира Федоровича Горленка, 90-річчя з дня народження якого ми вшановуємо й чию відданість науці та Україні пам'ятаємо.